

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

Димитър Ст. Димитров

Всичко, докоснато от живота и делото на Константин Константинов, остана озарено от мекотата на неговото чувство, от ярката светлина на мисълта му, от неподкупната му съвест. Той знаеше смисъла и цената на нежността, обичта и дълга. За него свързането със Сливен и България, станало в деня на раждането му — 2 септември 1890 г., — е било най-големият оброк в живота му. Дълги години Константин Константинов ще разгадава магическото заклинание България, ще търси онова обобщение за нацията, което се осъществява в нейните най-добри синове, в онези десет дни на Априлското въстание, без които „нямаше да бъдем“. Пак той ще ни спре в нашето задъхано и припряно ежедневие пред чудото на азбуката на Кирил и Методий, пред пожълтелите рисунки на Манасиевата хроника, ще ни накара отново да се замислим върху заклинателната сила на Добри Чинтуловите песни. И как се променя преоценката на всеки един от нас, когато открием още веднъж духовния подвиг на Иван Арабаджията, вървял с Левски в подготовката на всенародното тържество на свободата, приемал очи в очи смъртта, върнал се след Освобождението смирено да дяла главините на селските каруци.

Тези прозрения за България на Константин Константинов ни издигат над снизхождението на света. Красивата му реч изрязва като в свършена резба мисли, които не могат да се отминат. И за да допълни тази безмерна обич към отечеството в свечеряването на живота си, той смирено ще заяви: „Онова, което от началните ми дни и до края ме обсебва изцяло, то е геният на народа ни в неговите най-различни духовни преображения. То стана моя съдба.“

Имаше защо да благодари за съдбата си Константин Константинов. Той започна своя път на човек и творец, когато се създаваше класиката на българското изкуство. Стана съпричастник в сътворяването на онези духовни ценности, след създаването на които един народ става народ.

Константин Константинов свърза със Сливен, градът, разположен между Балкана и Тракия, не само неповторимите „детски дни честити“, юношеските си прозрения и търсения, но и зрялото си творчество. Той бе син, който знаеше да се отплати както трябва, имаше сили и качества за това и което беше също хубаво — време да го стори. Спомняйки си за лазурноматовото сияние на Сините камъни, за студените сутрини на гроздобера, за приятния мирис на ореховите черупки; откривайки ни още веднъж най-добрите синове и дъщери на Сливен, целият онзи отминал, но вграден в нашите дни живот, писателят ни връщаше в същност при вечните извори на българщината.

И синът на града, след като носеше поета в себе си, не бе чудно, че стана един от резбарите на българското слово. Да споменем ли тука: „Ден по ден“, „Трета класа“, „Любов“, „По земята“, „Нашата земя хубава!...“, „Седем часа заранта“? Или трябва да се спрем на изключителното художествено и гражданско свидетелстване за една епоха — „Път през годините“? Или последните акорди, белязани от „Върхове“ и „Празници“? Късни вечерни часове, общи пътувания през последните пет-шест години ме направиха щастлив да срещам Константин Константинов. Първото нещо, което искам да кажа, е: над всичко, свързано с Константин

Константинов, стои неговият безукорно чист живот, еднозначен с безшумното му, но значително дело на българин възрожденец, философ, моралист и писател.

Пред тези, които са го познавали, стои дългът към него. Предлагам на читателите някои записани от мен негови мисли, впечатления, извадки от бележника, непубликувани текстове на писателя.

Дори само думата „път“ внасяше светлина и оживление в малко печалните очи на бай Константин. Дали ставаше дума за преминати пътища, за неосъществени мечти по широкия свят или за утрешно тръгване за Баня, Варна, Сливен или Витоша, това все едно беше свързано с една радост, знак на висша вътрешна потребност от общуване със света, хората, планините, пътищата, морето, малките бързоноги български речници, с очистителния пролетен дъжд, рухнал покрай Белоградчишките скали.

Колата беше спряла на предела на планината. Под нас се виеха серпентините на петроханското шосе. Водите на малкото водохранилище отразяваха игрите на слънчевите лъчи. Далеч към Дунава се дигнаха предпланините на Балкана. К. Константинов и сестра му мълчаливо приемаха красотата, отнета им от големия град. Зеленият лоден на писателя и зелената му спортна шапка контрастираха меко на пролетната резеда. Светлината бягаше причудливо по малките вълни на язовирчето. Птиците от близките гори пееха. Крайпътната чешма раздаваше благодатта си. Подухна остър ветреца. Някакъв тежък камион изсвири, моторът му заръмжа. Спътниците ни трепнаха. Мигът на тихо общение беше свършил. Той подкани:

— Да вървим!

Прозорецът на хола е отворен. Глъчката на деня се е стаила. Писателят отива до съседната стая и се връща с книга в ръка.

— Бунин. . . Искан да ви прочета нещо.

Смълчахме се.

— „Петух на церковном кресте“.

Приглушеният глас реди стиховете:

.....

Поет о том, что мы живем,

Что мы умрем, что ден за днем

Идут года, текут века —

Вот как река, как облака.

Поет о том, что все обман,

Что лиш на миг судьбою дан

И отчий дом и милый друг

И круг детей и внуков круг.

.....

Тихо прелистване на страниците.

— Ето откъде взех мотото на „Път през годините“: „Луна“.

Настанет Ноч моя, Ноч долгая, немая.

Тогда велит Господ, творящий чудеса,

Светилу новому взойти на небеса.

— Сияй, сияй, Луна, все выше поднимая

Свой Солнцем данный, лик. Да будет миру вест,

Что Ден мой догорел, но след мой в мире — ест.

Константин Константинов постоява за миг с книгата в ръце, след това я затваря и се умихва. Очите му са пълни със светлина.

Надниквам в книгата на Бунин. Правописът на тези стихотворения е запазен, както е в чеченото от автора на „Път през годините“ издание.

Всички съпричастни на съвременната българска литература гласно или негласно признават Константин Константинов за първомайстор на словото. Изразът „Той е най-големият стилист“ е някак си техническа категоризация, срещу която писателят се бунтуваше. Стилът за него трябваше да изразява целия духовен и физически еквивалент на човека. Пътят към най-богат израз на смисъла остава почти винаги скрит. Веднъж ми попадна материален белег за този път — видях ръкописа на есето „Захари Стоянов“. Ръката на майстора бе наредила словото ред по ред с обичаното зелено мастило. И след това бе започнал пътят на дооткриването, доосмислянето, към съвършенството. Мисълта и сърцето бяха зачерквали, премествали, уточнявали с непозната за по-младите настойчивост. И никой не би могъл да помръдне дори и запетая в това дело.

Константин Константинов беше предано свързан с Иван Бунин и Ана Ахматова. Ето в две фрази отразен неговият характер:

— Преди много години Иван Бунин мина през София на път за Франция. Обичах го, познавах творчеството му, но не намерих кураж в себе си да го срещна. . .

— Изпълних една отколесна мечта за уважение, като посетих Комарово!

Там се намира гробът на великата поетеса. По-късно Константин Константинов написа своя прекрасен „Реквием“, който изрази за последен път обичта му към Ахматова.

Издаването на „Празници“ се бавеше поради традиционните книгоиздателски закъснения. Някой вездесъщ непознавач на името на Константин Константинов бе намалил заявката на тиража на 5000 бройки.

Една загриженост и много себекритичност прозвучаха от думите на писателя:

— Тази малка книжка може да не е много хубава, да не е много ценна, но е жалко, че няма да стигне до всички мои читатели.

Ставаше дума за един от най-скъпите дарове, които остави на нас и бъдещите българи Константин Константинов.

Говорим за писателите емигранти. Седнал в стария фотьойл, К. Константинов категорично изрича:

— Човек става писател само в собствената си страна! Много рядко, само ако си гений, можеш да твориш далеч от родината си!

И след миг добавя:

— И то с горчивината, че си загубил почти всичко в живота. . .

В разговора ни става дума за годините, отдадени на преводачески труд.

— Това го изискваха някои условия, а и аз съм превеждал с обич и страстно увлечение много книги, които смятам за свой актив в преводната литература.

— Кои по-специално?

— „Дребосъчето“ от Алфонс Доде, „Разкази“ от Ги дьо Мопасан, „Приказки на Нинио“ от Емил Зола, „Разкази“ от Антон Чехов, „Бащи и деца“ и „Пролетни води“ от Иван Тургенев, „Вечери в селцето близо до Диканка“ и „Разкази“ от Гогол, „Война и мир“ и „Хаджи Мурат“ от Лев Толстой, „Мадам Бовари“ от Флобер, „Тил Уленшпигел“ от Шарл дьо Костер, книгите на Антоан дьо Сент Егзюпери: „Малкият принц“, „Южна поща“, „Нощен полет“, „Земя на хората“, „Боен пилот“ и „Писмо до един заложник“.

За кой ли път сме в малкия хол. До кахлената камина стои молбертът на сестра му с картина — весел букет полски цветя в кана, на масата са поставени плодове в кошничка, един замечтан котарак гледа през прозореца.

Разговорът се върти около последния превод на сборника разкази „Произшествие“ от Константин Константинов, издаден в Ленинград. Сам голям познавач на руския език, той забелязва:

— Някои неща, независимо от това, че ги обясних добре на преводачките, са им са се изплъзнали. Точният превод е в нюансите. Те са като прашеца по крилата на пеперудите.

Ето някои записани от мен мисли на К. Константинов, изказани по различни поводи — в разговор, на чествувания и др.

Нищо изключително не съм направил — опитам се само да извърша онова, за което съм дошъл на земята, — опитам се да възвърна на живота преобразено в по-хубаво онова, което той ми бе дал, без да пожертвувам нито достойнството си, нито своята вътрешна свобода.

1967 г.

Никоя епоха не виси във въздуха сама за себе си. Няма днес без вчера и утре без днес.

1967 г.

„Там, където има тъга, присъства и истината.“

Човек иде на тоя свят, за да остави нещо от себе си, материално или духовно — все едно: да бъде майстор обушар или да посади едно дръвче, да разказва хубави приказки или да прави мостове — или най-сетне, ако няма нищо друго, да остави спомена за един добър човек.

1965 г.

Мъртво е единствено онова, което е сътворено да служи само на делника за един миг. Материята сама по себе си няма духовна стойност и придобива безсмъртие само когато творческият дух на човека мине през нея и заличи границите на времето.

1967 г.

Пиететът към ценностите на духовното наследство е белег за културата на всяка нация.

1967 г.

Понякога ме укоряват, че доста често съм се обръщал към миналото, вместо да се занимавам с днешния и утрешния ден. Кое, разбира се, е напълно невярно, и за това свидетелствува втората част на „Път през годините“ с есетата за Асен Разцветников, за Мария Димова, за Едуард Багрицки, статиите ми за Никола Вапцаров, за Антоан дьо Сент Егзюпери и други. Но аз нямам нужда от оправдание: трябва само да обясня какво в същност е минало, настояще и бъдеще. И в общественния живот, а особено в културния тия понятия са твърде комплицирани, за да се дефинират категорично и опростено. Приемствеността е първият закон на времето. Животът е огромна, несвършваща река, носи водите си от паметвека, през всички столетия, режими и доктрини, оставя в дъното на всеки период от време — и тиния, и златен пясък. Няма отрязък от време, който съществува сам за себе си. Никоя епоха не виси във въздуха: епохите се преливат една в друга, секундата, която току-що е изтекла, става минало, мигът, който настъпва, се превръща в настояще, не е вече бъдеще. Кой ще ни каже де свършва миналото и кога почва бъдещето, защото, погледнато строго, настояще няма: то мигновено се превръща в минало и се ражда от бъдещето, за да стане след миг близко минало. Така чрез спомените ние задържаме тоя бяг назад. И нашите спомени не са, както казваше Марсел Пруст, „търсене на загубеното време“, а откриване на значителното, на красотата, на вечното във всички времена. Защото всяко време, както всяка възраст, както всеки сезон — е хубаво. Защото, ако беше иначе, как биха съществували нещата, които наричаме вечни? Какво биха били Омир, Шекспир,

Сервантес, Данте, Пушкин, Толстой? Какво бихме казали за Рембранд, за Леонардо, за Греко, за Веласкес, за Ван Дайк, че дори за Сезан, Мане и Моне, които са почти едно столетие назад? Ако те бяха само архивно минало, как могат те да ни възбудят и днес? Какво би бил Ботев, който живя преди един век, а и днес е по-жив от мнозина живи? Вярно е, че всички, които споменах, са върхове, но епохите се мерят само по върховете — не с низините си. В 1830 г. Стендал пише: „Монте читатели ще дойдат след сто години.“ И не се излъга. Времето на Антоан дьо Сент Егзюпери още не е настъпило. Ето колко сложен е този въпрос за минало и бъдеще. А чрез спомените ние правим миналото наша съвременност — и така то добива своята истинска цена.

Сливен, 5 октомври 1965 г.

Когато става дума за художествена литература, няма никакво значение какъв етикет ще се лепне на отделното произведение: спомени, роман, разказ, пътепис, есе — важна е същината, всичко останало е видимост, номенклатура, съвсем излишна за стойността на нещата.

„Поколението, на което принадлежа, имаше не лек, но в същото време, щастлив жребий. То изтърпя четири войни — две национални и две световни, и два погрома. Но епохата, в която живях, бе наситена със събития от планетарен мащаб, и ние имахме за съвременници личности, които бяха гордостта на два века. Тия съвременници бяха обкръжени от безпределна почит и за да бъдем поне отчасти приобщени с тях, ние се убивахме да учим, да се углъбяваме в миналото и да търсим смисъл на съществуването си в една целомъдрена жертвеност. Може би в това имаше известна книжност и повече екзалтация, но и събитията, и хората оправдаваха тази младежка прехласнатост.

Аз помня, когато излезе знаменитият протест „Аз не мога да мълча“ на Толстой и смъртта на гениалния писател. Аз гледах чудото на онова време — Сара Бернар — и нейният глас още трепти в ушите ми като звънче. Аз видях и слушах Рабиндранат Тагоре, Качалов и Германова, Иван Вазов, Пенчо Славейков, Яворов, Димитър Бояджиев, бях другар на Димчо Дебелянов, Димитър Подвързачов, на Иван Милев, на Сирак Скитник и Георги Машев, на Йовков, Георги Райчев, Христо Ясенев и на мнозина още други, вече покойници. Излязло на жизнената сцена едва трийсетина години след Освобождението, това поколение носеше в своята дълбочина патетичните начала и традиции на Възраждането. Тая непрекъсваща се, дори през петте робски столетия духовна нишка, която води от нежните поетични слова в IX в. на Епископ Константин, църковното име на Кирил от братята Кирил и Методий, минава през „История Славянобългарска“, през песните на Чинтулов, през Ботев, Славейков, Яворов и Дебелянов, за да завърши засега до Никола Вапцаров.

Поколението, на което принадлежа, не познаваше — за своята съкровена работа — думата за напът: то вярваше само в призванието. Но тогава смисълът на призванието не се заключаваше в притежаването на лека кола и на вила, в командировка или служба в чужбина. Ние вярвахме в първичното значение на думите — свобода, достоинство, чест, дълг и човешчина — и направихме от тая вяра смисъл на живота си. Това поколение не искаше от никого да му дава — то знаеше, че трябва да служи и на тая земя и на този народ, за да им се отплати за щастieto, че са го въвели в живота. Така беше тогава. Пътят беше каменист, нозете се израняваха, но това нямаше значение, защото повече от оскъдицата и от физическите болки нас ни мъчеше духовен глад. Ние няхахме учители в призванието си и трябваше сами да се сътворяваме. Но през това полустолетие поколението преди нас и това, на което принадлежа, цъфнаха с такъв блясък, какъвто българската художествена реч, българските изобразителни изкуства и театралното творчество не помнят. Трябва ли да изброявам отново имена, които вие знаете? Поколението, на което принадлежа... от него са останали сега няколко книги и картини и два-три тома спомени.“

Сливен, 5 октомври 1965 г.

Ония, които минаха преди вас, ви оставиха, най-напред, един изумителен език, готов вече за всички чудеса, начертах пътеки за нови открития, дадох ви отправни точки и образци

в изобразителните изкуства и театъра, гласнаха българската музика към невероятни завоевания. Сега е ваш ред да поемете това благородно бреме, това вълшебно ковчеже, в което е скрита душата на нацията и да го предадете на ония след вас, увеличено с нови съкровища, чисто и лъчезарно, както сте го получили. Ваш дълг е да се отплатите за всичко, което ви се дава с пълни шепи. И да пазите непокътнати миналото и традициите на народа. Народ, без пиетет към миналото си, е осъден народ.

1965 г.

Колкото се отнася до мен, ще повтора думите на Ботев: „Добро ли сме, зло ли вършили — потомството нази ще съди.“ Но ако би трябвало да започна един втори живот, бих избрал въпреки всичко отново тая земя, тоя път и тая съдба.

1965 г.

Споменът наистина не е мъртвина, но в него, макар че присъствува истината, един отминал час, един любим глас, магията на приятелското съпреживяване има и толкова скръб! Споменът е и едно отсъствие.